

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА БЪЛГАРСКАТА ДИАСПОРА В АЛЕКСАНДРИЯ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК (ДО ОСВОБОЖДЕНИЕТО)

Маргарита Терзиева

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас

Резюме. В статията са анализирани образователните, културните, националните и политическите предизвикателства пред българската диаспора в румънския град Александрия от втората половина на XIX в. до Освобождението на България – запазване на родния език, възпитание на младото поколение в патриотичен дух, връзки със сънародниците, останали отвъд Дунава, включване в националноосвободителното движение. Откроени са имената на учители, лекари и други представители на българската емигрантска интелигенция, които съчетават професионалните си ангажименти с активна общественоразноползвателна дейност. Част от тях се превръщат в знакови имена в Княжество България след Освобождението.

Ключови думи: българска диаспора; Александрия; учители; доктори

За българската диаспора в Румъния има написани много значими трудове – монографии, научни изследвания и статии в исторически, историко-литературен и историко-педагогически аспект (М. Арнаудов, Н. Жечев, М. Люлюшев, Ст. Таринска, И. Радев, Е. Сюпюр, Пл. Митев, В. Балеvски, М. Чеке-Ненова и др.)¹⁾. Те пресъздават една сравнително пълна картина на живота, бита, просветното дело и стремежите на българската емиграция отвъд Дунава преди Освобождението. Прави впечатление обаче, че акцентът в проучванията на тези автори е съсредоточен предимно върху събитията и личностите в градовете като Браила, Букурещ и Галац, докато за Александрия, Плоещ, Турну Мъгуреле фактологията е сравнително по-оскъдна и с епизодичен характер²⁾. Това е причината да се спрем на един от недостатъчно проучените центрове на българската диаспора от средата на XIX в. – Александрия.

Румънският град Александрия е основан през 1834 г. от български заселници предимно от Свищовско, Никополско, Плевенско, Оряховско (Romansky, 1917: 7). Това твърдение на Ст. Романски намира подкрепа в редица български и румънски документални източници. Според И. Каталина селището е назова-

но на името на княз Александър Гика (по Ljulushev, 1993: 76), като през 1837 г. е наброявало хиляда български семейства.

Животът на преселниците отвъд Дунава е свързан не само с желанието да осигурят за своите семейства финансова стабилност и материален просперитет, но и с удовлетворяване на редица духовни потребности – запазване на езика и традициите, отстояване на българщината. Във връзка с това българската община в Александрия предприема следните действия:

- създаване на училище, където децата да учат български – от 1836 г. вероятно е имало килийно, от 1840 г. – училище с въведена класно-урочна система; от 1845 г. – класове с преподаване на български език (Syreyur, 1992: 78);

- организиране на читалище – от 1871 до 1878 г. функционира такова (Syreyur 1992: 91);

- абониране на периодика и новоизлезли книги – през периода 1864 – 1875 г. има абонати на 5 периодични български издания, на 12 книги с общ брой 259 екземпляра (Syreyur, 1992: 103);

- поява на настоятели на вестници на българската емиграция – Илия Широков, Георги Стойчев, Христо Златевич (Syreyur, 1992: 103).

В документалната литература се срещат имената на редица личности, сред които с най-голям авторитет се ползват учителите и лекарите, работили в Александрия – Христо Златевич, Георги Стойков, Вичо Панов, Димитър Калевич. Заслужават внимание общественици като Димитър Икономов – участник в Ботевата чета, и живописеца Христо Цокев.

В Александрия до Освобождението функционират две училища – българо-румънско и румънско, но със задължително преподаване на български език. Първоначално, при възникването на първото през 1840 г., учениците учат гръцки, после френски и немски. От 1845 г. преподавателят по гръцки иска разрешение да преподава на български език, и с това легитимира училището и като българско. Образованието на български език на румънска територия е юридически обезпечено с Княжески хрисовул, издаден в гр. Яш през 1858 г.

Първият учител от български произход е Гица (Георги) Кирилов (Ljulushev, 1993: 77). От 1855 г. преподавател е Христо Златев/Златевич (1816 – 1878), който до края на живота си остава свързан с развоя на учебното дело в Александрия.

Българо-румънското училище, създадено през 1855 г., се поддържа от общината. Ръководството на града сключва договор с учителя по гръцки и български език Христо Златевич за 15 години. До 1869 г. в бюджета на града се заделят суми за заплатата му.

Българо-румънското училище в Александрия първоначално има три класа. През 1865 г. то се превръща в румънско училище със задължително преподаване на български език. Освен румънските преподаватели в него обучават и български учители. С най-дълъг стаж е Христо Златевич, който работи на педагогическото поприще до 1878 г.

Той се подписва на официални документи с различни имена: Христо Златиев, Христаки Златиев, Христо Златович и др. В писмо до княз Ал. Куза посочва, че е роден в Шумен, но според някои изследователи родното му място е с. Равна, Провадийско. Следвал е в Букурещ и Атина. Името му се открива сред българските студенти в Университета в Пиза. Работи като учител в България в няколко населени места. Най-дълго се задържа в Шумен, където е помощник на Сава Доброплодни. През този период извършва превод и адаптации на учебна литература³⁾, която се разпространява във всички училища, където се извършва обучение на български език (An overview of the archival.. Book I. 1963).

След избухването на Кримската война той се прибира при семейството си в Румъния. Известно време е преводач по руски език към румънската администрация. Полага изпит за атестиране пред Училищната ефория в Букурещ. Получава разрешение за преподаване на гръцки език (№560 от 20 април 1855 г.) и български език (№240 от 24 февруари 1856 г.). Първият документ му осигурява назначението за 15 години в училището в Александрия. Повече от две десетилетия той подготвя учениците от двете училища в румънския град по различни учебни предмети: гръцки, български, френски, нравоучение и религия. За известен период – от 1871 до 1874г. – се подписва и като директор на училището, в което работи (Spreuer, 1999: 60 – 62). В спомените на съвременниците си Христо Златев е истински полиглот – освен езиците, които преподава, е владеел още руски, немски, латински, новогръцки, румънски (Ljulushchev, 1993: 78). Името му се среща сред дарителите на читалището в Свищов – доказателство, че милее за родината и подкрепя духовния подем на сънародниците си.

Епизодично, но значимо е присъствието на поета Христо Ботев като учител в Александрия за няколко месеца през 1869 г. Според изследователя Евгений Волков той намира общ език с Христо Златев, поема обучението по български език, но далеч не е така сговорчив с местните богаташи, които укорява, че не милеят за българското и българщината, защото децата им не учат родния си език. „В Александрия Ботев живял едва до края на учебната година, след което чорбаджиите побързали да го уволнят, възмутени от неговите нападки“ (Volkov, 2009: 295). Но и Ботев не остава длъжник на своите опоненти. В списвания от него вестник „Знаме“ години по-късно ще се появи съобщение за порумънчен българин от Александрия, когото вероятно е познавал лично. Това е Георги Григоров, роден около 1850 г. Последният е получил основно образование в родния си град Александрия. Той завършва Факултета по медицина в Букурещ. Публикува дипломната си теза *Natura și patogenia febrei puerperale*. Пише статии на медицинска тематика. Променя фамилното си име на Григореску през 1875 г. и това е повод за острата реакция на Ботев. По-нататъшната съдба на този порумънчен българин е неизвестна. Знае се само, че остава да живее в Румъния (Spreuer, 1992: 141).

В летописа на българското образование в Александрия се появява още едно име – Георги Стойчев/Стойкович (1846 – 1918). В друга библиографска справка

годините варират – 1844 – 1917 г. Той е родом от Трявна. Завършва Болградската гимназия през 1869 г. и Александрия е първото му назначение като учител през 1869/1870 година. Георги Стойчев преподава български и френски език, като за педагогическата му дейност има редица ласкави отзиви. В първоначалното училище му възлагат часовете по калиграфия и аритметика (Suryeur, 1999: 50).

В документ от 1873 г. инспектор Т. Паскал отразява посещенията си в часовете по френски и български език, като изказва мнение само за обучението по френски, тъй като по български език не е компетентен да даде оценка. В трети клас под ръководството на Г. Стойчев учениците превеждат на румънски откъси от „Приключенията на Телемах“⁽⁴⁾ и затвърдяват граматичните си знания за „нередовните глаголи“ (Suryeur, 1999: 58).

Георги Стойчев поддържа лична кореспонденция с Христо Ботев. В две от запазените писма проличава приятелското отношение на поета към неговия съмишленик и довереник. Двамата обсъждат набирането на абонати и средства за вестник „Знаме“ в Александрия (An overview of the archival ... Book III, 1970: 34). Георги Стойчев е член на революционния комитет и настоятел на „Балканул“. След Освобождението се завръща в България, където е учител, адвокат; избран е за народен представител (The Bulgarian Revival ...1988: 624). Той не престава да се интересува от съдбата на българите, останали извън пределите на отечеството.

Лекар, назначен на румънска държавна служба в Александрия (Suryeur, 1992: 98), е Вичо Панов (1827 – 1916). Той работи като града през периода 1864 – 1877 година, след което се завръща в България. Вичо Панов е от Шуменския край. Учил е в гръцко училище и във Военномедицинското училище в Цариград. Завършва медицина в Монпелие. Практикува във Франция, в Цариград, Габрово, Пловдив, Шумен, Кюстенджа. Активното му участие в борбата за църковна независимост настройва властите срещу него, което го кара да избяга и да се установи в Александрия (The Bulgarian Revival ...1988: 498). По време на пребиваването си в румънския град той развива родолюбива и общественополезна дейност. Избран е за председател на Българското благотворително общество в Александрия – поделение на Българското централно благотворително общество в Букурещ. Поддържа лична кореспонденция с Г. Раковски и П. Хитов. Подкрепя разпространението на български книги и вестници. По време на Освободителната война подпомага морално и със значителни материални средства българското опълчение. След Освобождението е градски лекар и управител на Шуменската болница (The Bulgarian Revival ...1988: 498).

За кратък хронологичен период още един българин подпомага здравето, дело и просвета в Александрия. Това е Димитър Калевич (1845 – 1922). Той е родом от Клисура. Завършва Медицинското училище в Букурещ с правоспособност да преподава физика, химия и естествена история. Като студент е инициатор за създаване на читалището „Братска любов“ в Букурещ и негов пръв председател. Продължава образованието си във Франция. Защиства докторат по

медицина в Париж (1872). Специализира психиатрия в болницата „Маркуца“ в Букурещ. От 1874 до 1877 г. е лекар в Александрия и Зимнич. През 1876 година е член на настоятелството на българското училище в Александрия. Участва в Руско-турската война в състава на румънската армия като дружинен лекар. Награден е с румънски орден „Звезда“ (The Bulgarian Revival ...1988: 306).

След Освобождението Димитър Калевич се установява в София. Става директор на Гражданското фелдшерско училище. През 1882/1883 г. е член на Държавния съвет на Княжество България. Участва като лекар в Сръбско-българската война от 1885 г. Той е един от инициаторите за създаване на Българския Червен кръст и член на първото му ръководство. Управител е на Александровската болница в София и завеждащ психиатричното ѝ отделение (The Bulgarian Revival ...1988: 306). През 1910 г. превежда от френски език книгата на Ж. Ерикур „Заповедите на хигиената“.

Името на Димитър Икономов (1839 – 1896) е свързано с просветното дело в поробена България. Той е учител в редица населени места: Троян, Никопол, Оряхово. Заради активната си революционна дейност трябва да напусне отечеството и да живее в емиграция. Взема участие във Втората българска легия. Пребивава в редица румънски градове. През 1874 година отваря хлебарница в Александрия, която става център на патриотично настроените емигранти. Представява Александрийския комитет на заседанието на БРК⁽⁵⁾ от септември 1875 г. и там дава идеята за превземане на кораб, с който четници да стигнат до България. Идеята му е дискутирана в кореспонденцията между Христо Ботев и Георги Стойчев. Взема участие в Ботевата чета като член на щаба ѝ. В писмото си до Г. Стойчев⁽⁶⁾ и други приятели в Александрия, които споменава (Илия Широков, Недко Н. Б., П. Свещарина и П. Караджов,), той обосновава избора си: „... защото се водят от начала истински, за какъвто ме познавате – „Свобода или смърт“. Заловен е и е осъден на смърт, а впоследствие присъдата му е променена на доживотен затвор. Заточен е на остров Родос, откъдето е освободен по силата на Санстефанския мирен договор. В Княжество България е избран за народен представител, назначаван е за околийски началник – длъжности, които не променят хъшовския му характер и готовност да работи за осъществяване на идеалите си. Той получава признанието и на съвременниците, и на потомците: „Главната заслуга на Димитър Икономов се състои в активното му участие в подготовката и бойния път на четата. Сам той е бил образец на истински патриот, честен и скромен, прегърнал и усърдно се борил за една идея, която увенча легендарните герои с ореола на безсмъртието“⁽⁷⁾.

Възрожденският художник Христо Цокев (1847 – 1883) завършва Московското училище за живопис, скулптура и архитектура през 1873 г. и се завръща в България, където рисува портрети и икони. Приятел и сподвижник на Цанко Дюстабанов, той активно участва в подготовката на Старозагорското въстание и след това е принуден да емигрира в Румъния. От есента на 1875 до юли

1877 г. е в Александрия със съпругата си (The Bulgarian Revival Intelligence 1988: 698). Няма данни над какви поръчки е работил и какви творби е създал през този период. Вероятно обкръжението, в което избира да бъде, са комитетските дейци. След това се премества в Гюргево, където развива активна дейност като член на Гюргевския клон на Българското централно благотворително общество. По време на Руско-турската война е художник при руските войски. След Освобождението Христо Цокев се завръща в България и работи като учител. Умира от туберкулоза, без да успее да разгърне докрай големия си талант. Въпреки това е считан за един от най-значимите български възрожденски художници. Днес галерията в град Габрово носи неговото име.

Макар че не може да се нарече изчерпателна, събраната и систематизирана фактология позволява да бъдат направени следните обобщения.

Представителите на българската интелигенция в Александрия са сред активните дейци на националноосвободителното движение, подкрепят всяка родолюбива инициатива и тяхната обществена дейност ги прави разпознаваеми личности след 1878 г. на територията на Княжество България.

Със съзнанието, че имат своя мисия, те работят за умствената и духовната просвета на българската диаспора, като възпитават в патриотични чувства потомците на преселниците в Александрия.

Макар да няма толкова значима роля в живота на българската емиграция в Румъния и да отстъпва на духовни средища като Браила, Букурещ и Галац, Александрия през 50-те – 70-те години на XIX век е град, в който се съхраняват ревностно българските традиции и се проявява съпричастност към организираните форми на борба за национално освобождение.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Книги на цитираните автори за българската диаспора в Румъния:

Арnaudов, М. (1966). Българското книжовно дружество в Браила – 1869 – 1876.

София, БАН, 338 с.; Жечев, Н. (1970). Браила и българското културно-на-

ционално възраждане. София, БАН, 240 с.; Жечев, Н. (2007). Българите

в Галац през Възраждането. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 246 с.;

Люлюшев, М. (1989). Българската просвета в Букурещ. София, Нар.

просвета, 127 с.; Люлюшев, М. (1994). Българската просвета в Браила

XIX – XX в. Учебно помагало за студенти педагози. Велико Търново,

УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 181 с.; Радев, Ив. (2008). Българският храм

„Св. св. Кирил и Методий“ в Букурещ. Велико Търново, Веста, 136 с.; Че-

ке-Ненова, М. (2009). Българската диаспора в Букурещ през последната

четвърт на XIX в. София, Дедракс, 45 с.; Чеке, М. (2016). Българската ди-

аспора в Румъния през последната четвърт на XIX век. Велико Търново,

Ивис, 288 с.

Статии на цитираните автори за българската диаспора в Румъния:

Балевски, В. (1997). Браила – българската драма в емиграция. – Български език и литература, кн. 3 – 4, с. 21 – 25; Люлюшев, М. (1994). Факел на българската просвета в Букурещ. 125 г. от основаването на Букурещкото българско училище. Педагогически алманах: педагогическо списание на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, кн.1 – 2, с. 141 – 166.; Люлюшев, М. (2001). Българската колония в Галац и нейното просветно развитие: 140 г. от основаването на българско училище. – Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Педагогически факултет. кн.4, 7 – 43; Митев, П. (2000). Политическата активност на българите от Турну Мъгуреле до създаването на БРЦК. История, кн.2, 17 – 27; Митев, П. (2011). Българската преса в Браила до Освобождението. Годишник на Регионален исторически музей – Сливен, т.2, 75 – 83; Радев, И. (2007). Страници за българската църква „Св. св. Кирил и Методий“ в Букурещ. История, кн. 2 – 3, 11 – 26 ; Таринска, С. (1998). Ботев и Великсин – момент от литературния живот на българите в Браила. Български език и литература, кн. 5 – 6, 64 – 72.

2. В книгописа на НБКМ се открива:

Люлюшев, М. (1996). Огнище на българската просвета в Пloeщ (пред прага на 130-годишнината на Пloeщкото българско училище). Педагогически алманах: педагогическо списание на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, кн.1, с. 70 – 96.

Тук пропускаме името на Елена Сюпюр и една статия на Марин Люлюшев, които са цитирани в основната литература – б.а.

3. Учебни книги на Христо Златев:

Вафа, Х. (1852). Опитна численица: за употребление на тях, които ся учат на най-долните чинове на еленските училища. Прев. Х. Златевич. Цариград, 160 с.

Златев, Х. Свещена история: Ч. 1 – 2. Белград, 1854. Ч.1 Вехтий завет – 152 с.; Ч.2 Новий завет – 8 с.

4. „Приключенията на Телемах“ (1699) е книга на Франсоа Фенелон, използвана за огромяване във френските училища чрез прилагане на аналитичния метод за обучение по роден език на Ж. Ж. Жакото. Може да се допусне, че Г. Стойчев е обучавал чрез този метод и по български език. – б.а.

5. Митев, Пл. (1998). Българският революционен комитет 1875. София.

6. Ботевите четници разказват. Сборник от писма, документи и материали. С., Народна младеж, 1986, с.22.

7. Ковачев, Ст. (1965). Пояснителни бележки към Икономов, П. Материали за Ботевата чета. Троян, 35 с.

ЛИТЕРАТУРА

Бонева, В. (2002). *Българското възраждане в Шумен и Шуменско. Църковно-национални борби и постижения*. В. Търново: Faber.

- Българите в Румъния XVI – XIX век.* Документи и материали. (1994).
София: Марин Дринов.
- Българската възрожденска интелигенция.* (1988). София: Д-р П. Берон.
- Волков, Е. (2009) *Христо Ботев*. 2 изд. София: ФАБ.
- Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. Книга I (От фонд № 1 до фонд № 26). Народна библиотека „Васил Коларов“ — *Български исторически архив* (1963). София: Наука и изкуство.
- Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. Книга II (От фонд № 28 до фонд № 86). Народна библиотека „Васил Коларов“ — *Български исторически архив*. (1966) София: Наука и изкуство. 1966.
- Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. Книга III (От фонд № 87 до фонд № 177). Народна библиотека „Васил Коларов“ — *Български исторически архив*. (1970) София: Наука и изкуство. 1970.
- Люлюшев, М. (1993). Поглед върху учебното дело на българската емиграция в Александрия през Възраждането. *Педагогически алманах*, 1, с. 75 – 92.
- Романски, Ст. (1917). Български колонии във Влашко. *Отечество*, кн.6, с. 5 – 8.
- Симеонова, Р. (2007). Още веднъж за учителя Христо Златев и българското училище в Александрия. *Исторически преглед*, кн.3 – 4., с. 95 – 110.
- Сюпюр, Е. (1992). *Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век*. София: БАН.
- Сюпюр, Е. (1999). *Българските училища в Румъния през XIX век. Документи 1858 – 1877*. София: Проф. Марин Дринов.

REFERENCES

- Boneva, V. (2002). *Balgarskoto vazrazhdane v Shumen i Shumensko. Tsarkovno-natsionalni borbi i postizhenia*. V. Tarnovo: Faber.
- Balgarite v Rumania XVII – XIX век vek. Dokumenti i materialy*. (1994).
Sofia: Marin Drinov.
- Balgarskata vazrozhdenska inteligentsia*. (1988). Sofia: D-r P. Beron.
- Volkov, E. (2009). *Hristo Botev*. 2 izd. Sofia: FAB.
- Obzor na arhivnite fondove, kolektsii i edinichni postaplenia, sahranyavani v Balgarski istoricheski arhiv. Kniga I (Ot fond № 1 do fond № 26). Narodna biblioteka „Vasil Kolarov“ — *Balgarski istoricheski arhiv* (1963). Sofia: Nauka i izkustvo.
- Obzor na arhivnite fondove, kolektsii i edinichni postaplenia, sahranyavani v Balgarski istoricheski arhiv. Kniga II (Ot fond № 28 do fond № 86).

- Narodna biblioteka „Vasil Kolarov“– *Balgarski istoricheski arhiv* (1966)
Sofia: Nauka i izkustvo. 1966.
- Obzor na arhivnite fondove, koleksii i edinichni postaplenia, sahranyavani
v Balgarski istoricheski arhiv. Kniga III (Ot fond № 87 do fond № 177).
Narodna biblioteka „Vasil Kolarov“– *Balgarski istoricheski arhiv*. (1970)
Sofia: Nauka i izkustvo. 1970.
- Lyulyushev, M. (1993). Pogled varhu uchebnoto delo na balgarskata
emigratsia v Aleksandria prez Vazrazhdaneto. *Pedagogicheski almanah*,
1, s. 75 – 92.
- Romanski, St. (1917). Balgarski kolonii vav Vlashko. *Otechestvo*, kn.6, s. 5 – 8.
- Simeonova, R. (2007). Oshite vednazh za uchitelya Hristo Zlatev i balgarskoto
uchilishte v Aleksandria. *Istoricheski pregled*, kn.3 – 4., s. 95 – 110.
- Syupyur, E. (1992). *Balgarskata emigrantska inteligentsia v Rumania prez
XIX vek*. Sofia: BAN.
- Syupyur, E. (1999). *Balgarskite uchilishta v Rumania prez XIX vek.
Dokumenti 1858 – 1877*. Sofia: Prof. Marin Drinov.

MEMBERS OF THE BULGARIAN DIASPORA IN ALEXANDRIA FROM THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY (TO THE LIBERATION)

Abstract. The article analyses the educational, cultural, national and political challenges in front of the Bulgarian diaspora in the Romanian town Alexandria from the second half of the 19th century to the Liberation of Bulgaria – keeping the native language, upbringing the young generation in patriotic spirit, relations with the countrymen who remained on the other side of the Danube, inclusion in the national liberation movement. The names of teachers, doctors and other representatives of the Bulgarian emigrant intellectuals who combined their professional activities with intense socially useful activity are mentioned. Part of them turned into notable names in Principality of Bulgaria after the Liberation.

Keywords: Bulgarian diaspora; Alexandria; teachers; doctors

✉ **Prof. Margarita Terzieva**
ResearcherID AAC-6117-2019
„Prof. D-r Asen Zlatarov“ University
Burgas, Bulgaria
E-mail: mtterzieva@gmail.com